

## EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SASAJOS TIPINIO IR NETIPINIO VYSTYMOŠI VAIKŲ PIEŠINIUOSE

**Daiva Jakubonienė,**

**Liana Brazdeikienė**

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0237-1921>

*VšĮ Integruojančios medicinos ir sveikatingumo centras, Klaipėdos universitetas*

### **Anotacija**

Praktinis piešinių taikymas psichologų darbe ir užsienio šalyse, ir Lietuvoje gerokai lenkia publikacijų ta tema skaičių. Tipinio vystymosi (TV), t. y. neturinčių vystymosi sutrikimų, vaikų reprezentatyvaus piešinio, kurio tikslas – pavaizduoti objektą taip, kad jį būtų galima atpažinti, raida ir ypatumai mokslininkus domina jau seniai. Tačiau ekspresyvaus piešinio, kurio tikslas – išreikšti emocijas ar nuotaikas, tyrimų atlikta mažiau. Dar mažiau mokslškai nagrinėti sutrikimų turinčių vaikų piešiniai, tad šiuo tyrimu siekta įvertinti tarpgrupinius tipinio ir netipinio vystymosi jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų ekspresyvių ir reprezentatyvių piešinių skirtumus. Tyrime dalyvavo 53 vaikai, iš jų 24 buvo tipinio vystymosi vaikai (TV), 12 vaikų, kuriems diagnozuotas autizmo spektro sutrikimas (ASS), ir 17 vaikų, turinčių klausos sutrikimų (KS). Jų vidutinis amžius – 8,5 metų. Vaikai piešė du ekspresyvius (linksmas ir liūdnas) bei du reprezentatyvius (namas ir bėgantis žmogus) piešinius. Vertinant piešinius nagrinėta: 1) nuotaikos atitikimo užduočiai kokybė; 2) namo ir bėgančio žmogaus piešinių reprezentatyvumas; 3) koreliacija tarp piešinių reprezentatyvumo ir ekspresyvumo įverčių. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad linksmų piešinių ekspresyvumas tarp grupių reikšmingai nesiskyrė, tuo tarpu liūdinių piešinių reikšmingai aukštesnis buvo TV grupėje. Reprezentatyviausi buvo TV grupės vaikų piešiniai. Visose grupėse didėjant reprezentatyvumui didėjo ir ekspresyvumas. Statistiškai reikšmingas reprezentatyvumo ir ekspresyvumo įverčių tarpusavio ryšys nustatytas tik ASS grupėje. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** vaikai, ekspresyvus piešimas, autizmo spektro sutrikimas, klausos sutrikimas.

### **Abstract**

The practical use of drawing in the work of psychologists, both in foreign countries and in Lithuania, far outstrips the number of publications about it. The development and peculiarities of the drawing of typically developing (TD) children, i.e. children without developmental disorders, whose aim is to represent an object in a way that makes it recognisable, have long been of interest to researchers. However, there has been less research on expressive drawing, which aims to express emotion or mood. Even fewer have scientifically studied the drawings of children with disorders, and this study aimed to assess intergroup differences between expressive and representational drawings of typically and atypically developing younger school-age children. The study involved 53 children, including 24 typically developing children (TD), 12 children diagnosed with autism spectrum disorder (ASD), and 17 children with hearing impairment (HI). Their average age was 8.5 years. The children drew two expressive drawings (happy and sad), and two representational drawings (a house and a person

Received 02/10/2024. Accepted 15/10/2024

Copyright © 2024 Daiva Jakubonienė, Liana Brazdeikienė. Published by Klaipėda University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

running). The evaluation of the drawings focused on: 1) the quality of the match between mood and task; 2) the representativeness of the house and the running man drawings, and 3) the correlation between the representativeness and the expressiveness of the drawings. The results showed that the expressiveness of happy drawings did not differ significantly between the groups, while the expressiveness of sad drawings was significantly higher in the TD group. The most representative were the drawings of children in the TD group. In all groups, as representativeness increased, so did the level of expressiveness. A statistically significant relationship between representativeness and expressiveness was found only in the ASD group.

KEY WORDS: children, expressive drawing, autism spectrum disorder, hearing disorder.

DOI: <https://dx.doi.org/10.15181/tbb.v93i2.2671>

## Įvadas

Praktiniame darbe psichologai neretai naudoja piešinius, kurie palengvina bendravimą su uždaro charakterio ar prastai kalbą įvaldžiusiais klientais, o pastariesiems piešimas padeda saugiau atsiverti specialistui (Oster, Crone, 2004). Vis tik praktinis piešinių naudojimas psichologų darbe ir užsienio šalyse, ir Lietuvoje yra populiarus, tuo tarpu publikacijų apie vaikų piešinius nėra daug (Nasvytienė, 2007). Tad tolesni tyrimai leistų mažinti atotrūkį tarp praktinio piešinių naudojimo paplitimo ir santykinai mažo jų pagrindžiančių tyrimų skaičiaus.

Tipinio vystymosi (TV), t. y. neturinčių vystymosi sutrikimų vaikų, reprezentatyvaus piešinio, kurio tikslas – pavaizduoti objektą taip, kad jį būtų galima atpažinti, raida ir ypatumai mokslininkus domina jau seniai (Piaget, 1929; Luquet, 1929; Arnheim, 1959; Kellog, 1969 ir kt.). Tuo tarpu ekspresyvaus piešinio, kurio tikslas – išreikšti emocijas ar nuotaikas, tyrimų atlikta mažiau. Kaip tvirtina ekspresyviojo vaikų piešimo tyrėjas R. P. Jolley, „ši tema mokslinėje literatūroje tiesiog ignoruojama“ (2004, 546).

Dar mažiau moksliai nagrinėti sutrikimų turinčių vaikų piešiniai. Tad šio straipsnio tikslas – palyginti jaunesniojo mokyklinio amžiaus tipinio vystymosi ir sutrikimų turinčių vaikų reprezentatyvių bei ekspresyvių piešinių atlikimo kokybę, be to, ištirti ekspresyvumo ir reprezentatyvumo tarpusavio ryšį skirtingose vaikų grupėse. Šiam tikslui pasiekti suformuluoti šie uždaviniai:

1. Atlikti kokybinę ir kiekybinę ekspresyvių piešinių analizę ir palyginti tipinio vystymosi ir sutrikimų turinčių vaikų piešinius nagrinėtais jų atlikimo aspektais.
2. Atlikti kiekybinę reprezentatyvaus piešimo užduočių atlikimo analizę.
3. Atskleisti piešinių ekspresyvumo ir reprezentatyvumo įverčių tarpusavio sąsajas skirtingose vaikų grupėse.

## 1. Literatūros apžvalga

Piešimas – vaikams ypač tinkama ir pažįstama veikla. Daugelyje kultūrų vaikai tuo užsiima praktiškai kasdien ir labai į šį procesą įsitraukia. Piešimas gali padėti šalinti neigiamas emocijas, jas atvaizdavus popieriuje, gali būti pasitelkiamas kaip pramoga ar prasiblaškytas piešiant tiesiog savo malonumui ar kognityvine prasme, kai ką nors piešiant kyla malonių minčių (Brechet, D’Audigier, Audras-Torrent, 2020).

Vaikui augant jo raida matoma jo piešiniuose. Gebėjimas atvaizduoti objektą grafiškai gerėja iki maždaug 10-ties metų (Jolley, 2010), o suvokiama asmeninė piešimo kompetencija su amžiumi paprastai silpsta (Bonotti, Metallidou, 2010): vaikams vis mažiau patinka jų piešiniai, jie vis prasčiau juos vertina, nes auga savikritiškumas. Vyresni nei 10-ties metų vaikai pamažu praranda domėjimąsi piešimu, nes laiko jį vaikišku užsiėmimu (Cox, 2005) ir tvirtina, kad jiems nėra kada piešti. Vaikams augant pasireiškia ne tik raidos nulemti skirtumai, bet ir individualūs, nulemti gebėjimų, tad to paties amžiaus vaikų savo pačių pajėgumo piešti suvokimas ir pomėgis piešti gali gerokai skirtis (Jolley, 2010).

Vaikams skiriamas piešimo užduotis galima skirstyti į ekspresyviojo piešimo (uždavinys – kuo geriau atvaizduoti nurodytą emociją) ir reprezentatyviojo piešimo (uždavinys – vaizduoti objektus kuo labiau atpažįstamai) (Jolley, 2010).

Dažnai piešinių raida nagrinėjama remiantis realistinės perspektyvos teorija. Kaip tvirtina R. Quaglia, C. Longobardi ir kiti (2015), ši teorija pagrįsta vaiko ir suaugusiojo piešinių lyginimu. Kiekvienas netikslumas ar neatitikimas traktuojamas kaip nepakankama branda. Šio požiūrio laikėsi ir Jean’as Piaget (Piaget, 1929), kuris vienas pirmųjų mokslškai tyrė vaikų piešinius ir pastebėjo vaiko kognityvinės ir piešinių raidos paraleles. Kitas realistinės perspektyvos teorijos atstovas George’as Henri’s Luquet (Luquet, 1929, cit. Quaglia ir kt., 2015, 82) nagrinėjo savo dukters piešinius ir skyrė keturias jų raidos fazes: 1) atsitiktinio realizmo (grafiniai ženklai atsitiktinai virsta linijomis, iki 3 m.); 2) nepavykusio realizmo (norima vaizduoti pažįstamus objektus, bet nepajėgiama, 3–5 m.); 3) intelektualaus realizmo (detalės leidžia priskirti objektą tam tikrai kategorijai, 5–8 m.), kai, pvz., naudojamas peršviečiamumas (piešiamos vidinės, akims nematomos struktūros) ar apvertimai (medžiai žemyn lapais gali reikšti, kad jie auga priešingoje gatvės pusėje) ir 4) vizualaus realizmo (suvokiamas objektų ryšys, vaizduojama perspektyva, 8+ m.).

Apibendrinant realistinės perspektyvos teoriją galima tvirtinti, kad vaikų piešiniuose ji ieško realaus pasaulio objektų geometrinio atitikimo, tačiau nesidomi juose išreikštais jausmais ar idėjomis. Pagrindinė prielaida yra ta, kad piešdamas vaikas siekia realistiškai atvaizduoti jį supantį pasaulį. Esama ir kitų piešinio rai-

dos teorijų (Arnheim, 1954, cit. Quaglia ir kt., 2015, 84; Kellog, 1969; Quaglia ir kt., 2015). Visų jų bendras bruožas tas, kad teorijos pateikia tam tikrus kriterijus, kurių atitikimo tikimasi piešiniuose sulaukus atitinkamo amžiaus. Tokių kriterijų nurodytame amžiuje nebuvimas verčia manyti esant raidos sutrikdymą.

Jauniausių, 5–6 metų vaikų, ekspresyviuose piešiniuose pirmiausia pradedama naudoti paprasčiausia ekspresyvi technika – tiesioginė nuotaikos raiška (šypsena, ašaros). Vaikams augant vien šią techniką nuotaikai reikšti taikančių vaikų dalis mažėja, palengva didėjant daliai vaikų, kurie taiko sudėtinę techniką, kombinuodami tiesioginę ir metaforinę nuotaikos raišką, tokia sudėtinė technika tampa dominuojančia vaikystės pabaigoje. Paauglystės pradžioje ši technika yra dominuojanti, tačiau augdami paaugliai ima vis dažniau apsiriboti vien metaforinės išraiškos taikymu. 15-kos metų sulaukusių vaikų du vyraujantys nuotaikos raiškos būdai yra metaforinis ir jo derinimas su tiesiogine raiška. Taigi vaikui augant ekspresyvumo išraiškos būdai kinta nuo tiesioginės raiškos link tiesioginės ir metaforinės raiškos derinimo ar grynai metaforinės raiškos (Picard, Gauthier, 2012).

Vaikų piešinių ekspresyvumas gali skirtis, atsižvelgiant į tai, kokiam žiūrovui piešinys skiriamas. E. Burkitt’as, D. Watling’as ir H. Message (2019) nustatė, kad ekspresyvumas susijęs su tuo, ar žiūrovas pažįstamas ir autoritetingas. Autoriai tai aiškino jau žinomais iš verbalinės komunikacijos tyrimų (Lewis ir kt., 2004) faktais, kad vaikai pateikia pažįstamiems asmenims daugiau informacijos nei nepažįstamiems. Linksmi piešiniai buvo ekspresyvesni nei liūdni. Mergaitės piešė ekspresyvesnius piešinius nei berniukai. Netikėtas E. Burkitt’o ir kolegų (2019) radinys – nepažįstamam policininkui mergaitės piešė ekspresyvesnius nei berniukai linksmus piešinius, o berniukai – ekspresyvesnius nei mergaitės liūdnius piešinius. Taigi ekspresyvumo raiška gali skirtis ir priklausyti nuo piešinio adresato bei piešėjo lyties.

Piešinių ekspresyvumas priklauso ir nuo to, kokioje mokymosi sistemoje vaikai ugdomi. S. Rose, P. Richard’as R. Jolley ir R. Charman’as (2011) tyrė vaikų piešinius trijose Didžiosios Britanijos vaikų ugdymo sistemose: besimokančių pagal valstybinę programą, R. Steiner’io ir M. Montessori mokyklų auklėtinių darbus. Taikant R. Steiner’io metodiką, kur didelis dėmesys skiriamas vizualiesiems menams, ugdomų vaikų ekspresyvūs piešiniai buvo kokybiškesni nei ugdomų pagal nacionalinę ar M. Montessori programą. Taigi vaikų ugdymo būdas daro poveikį vaikų ekspresyviojo ir reprezentatyviojo piešimo gebėjimams.

C. Brechet, D. Picard ir R. Baldy (2007), remdamiesi 5, 8 ir 11 m. amžiaus vaikų bei suaugusių studentų žmogaus figūros piešiniais, nustatė, kad vaikų gebėjimas atvaizduoti žmogaus nuotaiką ypač vystosi nuo 5 iki 11 m. Anksčiausiai vaikai sugeba atvaizduoti linksmą, džiaugsmingą nuotaiką. Beveik visi penkiamečiai vaizduoja į viršų išlenktas lūpas. Kūno pozą (pakeltomis rankomis) šiai nuotaikai

reikšti jie ima naudoti nuo 8 m. Šio amžiaus vaikų piešiniuose pasirodo ir linksmą nuotaiką atskleidžiantys konteksto elementai (žodžiai, šauktukai, personažai, peizažo elementai, objektai). Nuo 11 m. iki suaugusiojo amžiaus šių elementų mažėja. Vaizduojant liūdnai nusiteikusį žmogų emocinės būklės rodiklių (lūpų nuleistais kampais, ašarų) naudojimo dažnio skirtumai nebuvo reikšmingi, bet aštuonmečiai lūpas žemyn nuleistais kampais naudojo dažniau nei penkiamečiai. Kaip ir vaizduojant linksmą nuotaiką, konteksto elementai (žodžiai) dažniausiai naudoti 8–11 m. amžiuje, vyresniame amžiuje – rečiau. Poza, kaip liūdesio raiškos priemonė (nuleistos rankos), dažnėjo nuo 5 iki 8 m. Šis tyrimas atskleidė, kad su amžiumi vaikai žmogaus nuotaikos raiškos elementų naudoja vis daugiau: penkiamečiai jų naudoja tik vieną (išimtinai veido požymių), tuo tarpu vienuolikmečiai – vidutiniškai tris. Taigi autoriai pažymėjo su amžiumi besiplečiantį nuotaikos raiškai naudojamų priemonių rinkinį.

C. Brechet ir R. P. Jolley (2014) nustatė, kad emocijų supratimas ir reprezentatyvaus piešimo įgūdžiai lemia ekspresyvių piešimo užduočių atlikimą tiek jausmus išreiškiančių temų skaičiaus, tiek jų išraiškos kokybės aspektais. Autorių nuomone, emocijų supratimas yra būtina jų atvaizdavimo sąlyga, o gebėjimą piešti reprezentatyviai galima laikyti emocijų raiškos priemone, tad jos įvaldymas palengvina grafinį emocijų idėjų įgyvendinimą.

Apibendrinant galima teigti, kad ekspresyviojo piešimo gebėjimai vystosi vaikui augant. Jų kokybė gali priklausyti nuo to, kas yra piešinio adresatas, kokio subjekto nuotaika vaizduojama, kokia piešėjo lytis ir gebėjimai piešti, kokioje sistemoje jis ugdomas, taip pat ir nuo to, kaip jis geba suvokti emocijas.

### 1.1. Autizmo spektro sutrikimą turinčių vaikų piešimo ypatumai

Vaikams, kuriems nustatytas autizmo spektro sutrikimas, būdingi kokybiniai socialinės sąveikos, bendravimo sutrikimai ir pasikartojantys stereotipiniai elgesio, interesų ar veiklos modeliai (APA, 1994). Tai sutrikimų spektras, ir tai reiškia, kad kiekvienas asmuo, turintis autizmo spektro sutrikimą, yra paveiktas skirtingai (Aleksandrovich, Zoglowek, 2014).

Seniai yra žinoma, kad autistiškų individų kognityvinis ir perceptinis informacijos apdorojimas yra kitoks (Frith, 1989). Vizualines erdvines užduotis, kurios išryškina specifines stiprybes ir silpnumus, autizmo spektro sutrikimą turintys dalyviai kartais atlieka geriau nei to paties amžiaus ir tuos pačius gebėjimus turintys tipinio vystymosi vaikai (Simmons ir kt., 2009). Tokiu aukštesniu gebėjimų lygmeniu jie pasižymėjo atlikdami modelio išskyrimo (Plaisted ir kt., 1998), kubelių sudėties (Shah, Frith, 1993) ir vienu į kitą įterptų figūrų užduotis (Pellicano ir kt.,

2006). Yra sričių, kur sutrikimas lemia prastesnius rezultatus. Viena jų – užduotys, kur būtina pasitelkti vaizduotę.

M. L. Allen'as ir E. Craig'as (2016) tyrė, kas lemia autizmo spektro sutrikimą turinčių vaikų sunkumus piešti iš vaizduotės. Tuo tikslu autizmo spektro ir mokymosi sutrikimų turintiems vaikams skirtos kelios piešimo užduotys: spontaniškai nupiešti 1) pro stebuklingas duris praėjusį ir keistu tapusį šunį bei 2) pro tas pačias duris praėjusį ir keistai pakitusį žmogų; 3), 4) tokius keistus šunį bei žmogų nupiešti esant pateiktam nebaigto piešinio (šuns be galvos ir žmogaus be galvos) paruoštukui; 5), 6) nupiešti kombinuotą neįmanomą figūrą (žmogų-šunį ir automobilį-traukinį) bei 7), 8) nupiešti realistiškus tikrą šunį ir tikrą žmogų. Rezultatai atskleidė, kad vaikai su autizmo spektro sutrikimu gebėjo užbaigti paruoštuką taip, kad prašomos figūros būtų keistos, taip pat sėkmingai, kaip tą darė vaikai, turintys mokymosi sunkumų, bet nepajėgė to padaryti spontaniškai. Autorių nuomone, šie rezultatai palaiko hipotezę, kad vaikams su autizmo spektro sutrikimu sunku planuoti, bet jiems netrūksta vaizduotės. Faktas, kad visas šias neįmanomų figūrų užduotis galėjo atlikti vaikai, turintys mokymosi sunkumų, parodė, kad autizmo spektro sutrikimo grupė šiuo požiūriu skiriasi ne dėl kognityvinio atsilikimo.

Panašų tyrimą atliko K. D. Ten Eycke ir U. Muller'is (2015). Tipinio vystymosi vaikų ir vaikų su autizmo spektro sutrikimu buvo prašoma nupiešti: 1) keistą žmogų ir 2) keistą namą. Paaiškėjo, kad vaikai su autizmo spektro sutrikimu sėkmingai piešė keistus namus, tačiau keistų žmonių piešiniuose šie vaikai pademonstravo gerokai mažiau vaizduotės nei tipinio vystymosi vaikai. Autorių nuomone, tokius rezultatus galėtų paaiškinti šiam sutrikimui būdingi socialinės sąveikos sunkumai. Tikėtina, kad iš vaizduotės nupiešti žmogų apsunkina perceptinis bei kognityvinis socialinės informacijos apdorojimo sutrikimas. Vaizduotės deficitas, išryškėjęs atliekant tyrimą, gali būti nulemtas polinkio pateikti piešinyje turinį, kuriam įsivaizduoti daug pastangų nereikia, o ne dėl negebėjimo įsivaizduoti (Ten Eycke, Müller, 2015), juk keistą namą šie vaikai gebėjo nupiešti taip pat kūrybingai kaip ir tipinio vystymosi vaikai. Taigi vaizduotės pasireiškimas autizmo spektro sutrikimą turintiems vaikams gali būti nulemtas socialinio ar nesocialinio vaizduojamojo turinio.

P. Papangelo, M. Pinzino ir kt. (2020) savo tyrime lygino tipinio vystymosi vaikų bei vaikų, kuriems nustatytas autizmo spektro sutrikimas, Žmogaus piešimo testo (angl. *Draw-a-Man Test*) atlikimą taikant D. B. Harris'o (1963) metodiką, kai vaiko prašyta nupiešti tris piešinius: vyrą, moterį ir save patį. Į antrąją tyrimo dalį įtrauktas Proto teorijos (angl. *Theory of mind*) testas, susidedantis iš dviejų dalių: 1) vaikui pateiktas paveikslėlis, kuriame vaizduojama socialinė situacija, bet asmens, kurį ta situacija veikia, veidas nerodomas; jam reikėjo išrinkti vieną iš keturių fotografijų, kurios labiausiai tinka pagrindiniam herojui toje situacijoje; šio testo paskirtis – įvertinti gebėjimus suprasti kito žmogaus perspektyvą, ketinimus

ir įsitikinimus; 2) vaikas turėjo atpažinti emocijas iš užduotis atliekančių vaikų fotografijų. Paskutinė šio tyrimo užduotis buvo nupiešti tris namus (vieną namą, kitą namą bei savo namą). Tyrimo rezultatai parodė, kad autizmo spektro sutrikimo grupėje žmogaus piešinių branda atsiliko nuo tipinio vystymosi vaikų. DAM testo taikymas autizmo spektro sutrikimą turinčioje populiacijoje turėtų turėti joje apibrėžtus brandos kriterijus, nes jie skiriasi nuo tipinio vystymosi vaikų. Be to, jei tipinio vystymosi vaikų emocijų atpažinimas akivaizdžiai koreliavo su vaiko branda, kai reikėjo vertinti kitų, bet ne savo emocijas, autizmo spektro sutrikimo grupėje vaizdas buvo priešingas: šių vaikų brandos rodikliai koreliavo su savo, o ne su kitų emocijų atpažinimu. P. Papangelo ir bendraautorių nuomone (2020), tyrimo rezultatai rodo, kad sveikų vaikų emocijų atpažinimo įgūdžiai gali padėti atkoduoti išorinį socialinį pasaulį, o autizmo spektro sutrikimo grupėje – tik išreikšti ar atvaizduoti save.

R. P. Jolley, R. O’Kelly, C. Barlow’as ir C. Jarrold’as (2013) tyrė, ar skiriasi autizmo spektro sutrikimą turinčių vaikų ir trijų kontrolinių grupių – vaikų su mokymosi sutrikimais, atitinkamo protinio amžiaus vaikų ir atitinkamo chronologinio amžiaus vaikų – ekspresyvūs piešiniai 5–19 metų amžiaus vaikų imtyje. Vaikai piešė linksmą ir liūdną piešinius. Autizmo spektro sutrikimo grupės vaikų piešiniai nuotaikos raiškos aspektu lyginti su kontrolinių grupių piešiniais, nepaisant to, kad šiai grupei sunkiau iškomunikuoti ir interpretuoti emocijas. Autorių nuomone, protinis amžius, o ne sutrikimo pobūdis lemia galimybes išreikšti emocijas piešinyje šį sutrikimą turintiems vaikams. Jie yra mokomi atpažinti emocijas laikantis taisyklių (pvz., lūpų kampai – į viršų reiškia linksma). R. P. Jolley ir bendraautoriai (2013) pastebėjo, kad autizmo spektro sutrikimą turintys vaikai žmones piešė mažiau brandžia forma nei mokymosi sutrikimų turintys vaikai, nuotaiką atskleisdami tik nupieštu besišypsančiu ar liūdnu veidu.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad specifiniai autizmo spektro sutrikimo bruožai gali lemti specifinius jų turinčių vaikų požymius piešiniuose: ribotas priemonės nuotaikai reikšti, menkesnę kūrybiškumą vaizduojant žmones, mažiau brandžius jų portretus, tačiau tai nepaneigia fakto, kad šioje grupėje kartais pasitaiko išskirtinių gabumų piešėjų.

## 1.2. Klausos sutrikimus turinčių vaikų piešimo ypatumai

Klausos sutrikimams (KS) priskiriami kurtumas ir neprigirdėjimas. Kurtumas – tai labai silpna klausa ar visiškas jos nebuvimas, kai net klausos aparatas nepadeda suprasti sakinės kalbos. Neprigirdėjimo atveju dalis klausos yra išlikusi. Įgimtas ar anksti – iki trejų metų atsiradęs kurtumas sutrikdo kalbos vystymąsi. Iš 360 milijonų pasaulio žmonių, kurių klausa sutrikusi, kas dešimtas yra vaikas (Gu, Chen, Xing, Zhao, Li, 2019). Šių vaikų raida labiau pažymėta kalbos, dėmesio ir

socialinių kognityvinių funkcijų sunkumų. Kaip rašė A. Ališauskas (1984), kurčiųjų suvokimas rega trunka ilgiau nei girdinčiųjų. Kartu vienu metu pateikiamų kelių geometrinių figūrų suvokimas kurčiųjų ir girdinčių vaikų užtrunka tiek pat laiko, o jei jos pateikiamos viena po kitos (Rozanova, 1978, cit. Ališauskas, 1984, 8), girdinčių vaikų suvokimas yra greitesnis nei kurčiųjų. Dėl regimojo suvokimo skirtumų tikėtina, kad KS turinčių vaikų piešiniai gali skirtis nuo TV vaikų. Kurčiųjų piešiniams būdinga tai, kad juose vaizduojama daugiau esminių detalių, nei jų vaizduoja girdintys vaikai (Ališauskas, 1984). Ališausko nuomone, tai liudija vyraujanti analitinė kurčiųjų suvokimo tipą. C. Davis'as ir J. Hoopes'as (1975) lygino girdinčių ir kurčių 7–10 m. vaikų H-T-P (namo-medžio-žmogaus) piešimo testo rezultatus. Jie reikšmingų skirtumų, kaip kurtieji ir girdintieji piešia žmogaus ausis ar burną, nenustatė, nors to tikėtasi, bet paaiškėjo, kad šių dviejų grupių piešiniai skyrėsi pagal kitą požymį: kurtieji ir girdintieji skirtingai piešė medžio šakų struktūrą. Girdintys vaikai dažniau piešė paskiras šakas, o kurtieji dvigubai dažniau apibrėždavo visą lapiją, neišryškindami paskirų šakų. Autorių nuomone, girdintys vaikai labiau stengiasi piešdami, nes piešiant kiekvieną medžio detalę pastangų reikia daugiau nei apvedant visą lapiją.

Kalbos ir kognityvinių funkcijų vystymąsi negirdintiems vaikams užtikrina ankstyvas kontaktas su gestų ar šnekamąja kalba (esant klausos likučių). Tokio kontakto nebuvimas gali būti viena iš vėluojančios negirdinčių vaikų raidos priežasčių. P. Potměšilová ir M. Potměšil'as (2021) tyrė ikimokyklinio amžiaus vaikus su klausos sutrikimais, kurie turi ir verbalizacijos sunkumų. Šios grupės piešiniai lyginti su atitinkamo amžiaus girdinčių vaikų duomenimis. Tyrimo dalyviams skirtos dvi užduotys: 1) nupiešti žmogų ir 2) nupiešti šunį. Piešinių analizė parodė, kad vaikų su klausos sutrikimais raida vieneriais dvejetainiais metais atsilieka nuo girdinčių vaikų.

Indijoje atliktas tyrimas, kur lyginti dieviškus simbolius ekspresyviai piešusių sveikų ir kurčių 10–16 m. vaikų piešiniai (Sandhu, Kapoor, 2014). Tyrimo rezultatai parodė, kad sveiki vaikai piešė daug gamtos elementų, tokių kaip paukščiai, gėlės ar gyvūnai, bei astronominių elementų – žvaigždžių, saulių, mėnulių. Šių elementų kurčiųjų piešiniuose nebuvo. Autoriai šį skirtumą aiškino tuo, kad kurtieji vaikai paprastai dalyvauja ritualinėse apeigose šventyklose, todėl *dieviškumo* sąvoka jiems su gamta nesisiejo. Kitas piešinių skirtumas buvo tas, kad girdintys vaikai piešė vienos religijos simbolius, o kurtieji – kelių religijų. Tyrėjų nuomone, vienos religijos simboliai sveikų vaikų darbuose rodė tėvų poveikį, nes jie augo šeimose, o kelių religijų piešiami kurčiųjų vaikų simboliai galėjo atsirasti dėl to, kad jie augo specialiose institucijose, pasaulietiškoje aplinkoje, kur tėvų religijos poveikis sumenko. Trečias skirtumas – sveiki vaikai dažnai vaizdavo savo tėvus ar kitus artimuosius, tuo tarpu kurtieji to nedarė. Tyrimo autorių nuomone, tai lėmė



požiūris į negalią šalyje. Indijoje ji siejama su nesėkme ir vargu, todėl vaikų su negalia statusas šeimoje žemesnis. Ketvirtas skirtumas – daug judesį perteikiančių vaizdų kurčiųjų piešiniuose, tyrėjų manymu, byloja introspekciją ir socialinį drovumą, nulemtą visuomenės atstūmimo. Paskutinis nustatytas skirtumas – tai knygų vaizdavimas, būdingas tik kurčiųjų piešiniams. Jų autoriai aiškino noru socialinį nuvertinimą įveikti žiniomis. Taigi be paties nulemtų piešinių ypatumų, juos gali skatinti ir kultūriniai bei socialiniai tos aplinkos, kurioje kurčias vaikas auga, ypatumai.

Apibendrinant galima teigti, kad sutrikimo pobūdis vienaip ar kitaip vaikų piešiniuose gali atsiskleisti. Specifiniai autizmo spektro sutrikimo bruožai gali lemti specifinius požymius jų turinčių vaikų piešiniuose: ribotas nuotaikos reiškimo priemonės, menkesnį kūrybiškumą vaizduojant žmones, mažiau brandžius jų portretus, tačiau tai nepaneigia fakto, kad šioje grupėje kartais pasitaiko išskirtinių gabumų piešėjų. Klausos sutrikimai atsiskleidžia vaikų piešiniuose išreikšdami jų gyvenimišką patirtį, turimus komunikacinius gebėjimus ir labiau nei kitose vaikų grupėse išreikštą vizualinės informacijos svarbą jų gyvenime.

## 2. Tyrimo metodika

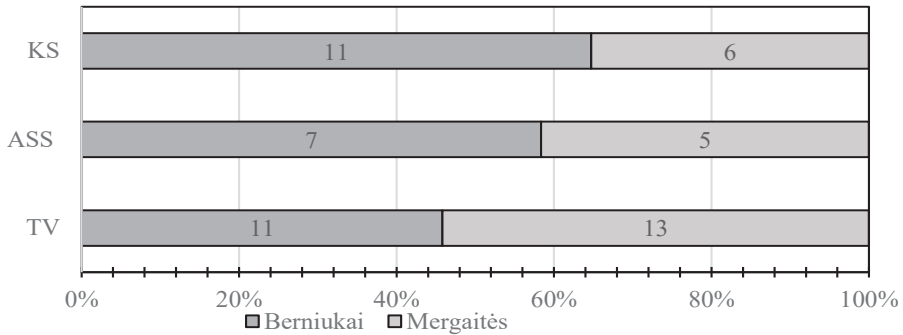
Tyrimas atliktas 2019 m. spalio–2020 m. vasario mėnesiais. Jame dalyvavo trys jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų grupės. Tipinio vystymosi (TV) vaikų grupę sudarė vienos iš Vilniaus mokyklų, kurioje ugdoma pagal Valdorfo metodiką, antrakai, iš viso 24 vaikai. Šiame 7–9 m. amžiuje, anot R. P. Jolley (2010), ekspresyviojo piešimo raida mažiausiai išreikšta. Klausos sutrikimą turinčių vaikų grupę (KS) sudarė 17 vaikų, besimokančių specializuotoje Vilniaus mokykloje klausos sutrikimą turintiems vaikams. Šios mokyklos klasės vaikų skaičiumi mažesnės, todėl tirti visi jos pradinėjų klasių mokiniai. Autizmo spektro sutrikimą (ASS) turinčių vaikų grupę sudarė vienos iš Vilniaus mokyklų, kurioje vykdomas integruotas sutrikimų turinčių vaikų ugdymas, aštuonių pradinėjų klasių moksleiviai ir keturi kitų mokyklų moksleiviai, atrinkti patogiosios atrankos būdu. Visiems šiems vaikams buvo medikų patvirtinta ASS diagnozė.

Tyrimui atlikti gautas Klaipėdos universiteto Psichologijos katedros Etikos komisijos sutikimas, mokymo įstaigų ir vaikų tėvų sutikimai.

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas lyties aspektu pavaizduotas 1 paveiksle. Matyti, kad mažiausia dalis berniukų buvo TV vaikų grupėje, didžiausia – vaikų su KS grupėje, kur mergaitės tesudarė 35 % grupės.

Tyrimo dalyvių amžiaus charakteristikos pateiktos 1 lentelėje.

EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SĄSAJOS TIPINIO IR NETIPINIO...



1 pav. Tyrimo dalyvių grupių sudėtis lyties aspektu

1 lentelė. Tyrimo dalyvių amžius trijose grupėse

Tyrimo dalyvių grupė	Minimalus amžius	Maksimalus amžius	Vidutinis amžius ± SD
TV	7	8	7,83±0,38
ASS	7	10	8,50±1,45
KS	6	11	8,29±1,58

Pirmojoje lentelėje matyti, kad TV vaikai buvo vidutiniškai septyniais mėnesiais jaunesni už ASS grupės vaikus ir penkiais mėnesiais – už KS grupės vaikus. Vaikų su KS amžius varijavo plačiausiose ribose. Amžiaus aspektu tyrimo dalyvių grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė ( $p = 0,376$ ).

Tyrimo priemonės. Tyrimui naudoti balti A4 formato popieriaus lapai ir šešių spalvų spalvoti pieštukai: raudonas, žalias, mėlynas, geltonas, rudas ir violetinis.

Tyrimo eiga. TV vaikai piešimo užduotis atliko savo mokyklos klasėje per piešimo pamoką, dalyvaujant tyrėjui ir klasės mokytojui. Tyrėjas pranešdavo tyrimo dalyviams piešimo užduotis: 1) „Prašu jūsų nupiešti linksmą piešinį. Galite piešti ką tik norite, svarbu, kad piešinys būtų linksmas“; 2) „Prašu jūsų nupiešti liūdną piešinį. Galite piešti ką tik norite, svarbu, kad piešinys būtų liūdnas; 3) „Prašu jūsų nupiešti bėgantį žmogų. Stenkitės nupiešti jį kuo geriau“; 4) „Prašu jūsų nupiešti namą. Stenkitės nupiešti jį taip gerai, kaip tik mokate.“ Piešimo laikas neribotas. Vidutiniškai vienam piešiniui nupiešti sugaišta apie 15 min. Po pirmų dviejų užduočių vaikai turėjo maždaug valandos pertrauką. Po jos nupiešė kitus du piešinius. Atlikę kiekvieną užduotį savo piešinį atiduodavo tyrėjui, kuris jį apžiūrėjęs padėkodavo už atliktą darbą.

KS turinčių vaikų grupę tyrimą atliko savo mokyklos piešimo klasėje per piešimo pamokas. Visi vienos klasės vaikai piešė vienu metu. Atliekant tyrimą dalyvavo tyrėjas ir piešimo mokytoja, su vaikais kalbanti gestų kalba. Tas pačias keturias piešimo užduotis tyrėjas perduodavo piešimo mokytojai, kuri jas išversdavo vaikams į gestų kalbą. Patiems jauniausiems vaikams, septynmečiams, užduotys raštu neteiktos, nes jauniausi vaikai dar nemokėjo skaityti. Aštuonmečiams ir vyresniems piešimo užduotis pateikta ir gestų kalba, ir užrašyta popieriaus lapo kairiame viršutiniame kampe („Linksmas piešinys“, „Liūdnas piešinys“, „Bėgantis žmogus“, „Namas“). Pirmąsias dvi užduotis mokiniai atliko per vieną pamoką, kitas dvi – po savaitės, per kitą piešimo pamoką. Piešimo laikas neribotas. Vidutinis vienos užduoties atlikimo laikas – apie 15–20 minučių. Baigęs piešti piešinį, mokinys jį atiduodavo tyrėjui. Apžiūrėjęs piešinį tyrėjas vaikui padėkodavo.

ASS turinčių vaikų grupėje vienoje mokykloje besimokantys vaikai užduotis atliko pailgintos dienos grupėje, po pamokų ir pietų pertraukos. Vaikai piešinius piešė grupėmis po 2–3 žmones. Vykdam tyrimą klasėje buvo tyrėjas ir pailgintos dienos grupės auklėtoja. Tyrėjas pateikdavo tyrimo dalyviams išvardytas užduotis žodžiu, prireikus jas pakartodavo. Vieną dieną buvo atliekamos pirmosios dvi piešimo užduotys, po savaitės – kitos dvi. Baigęs piešti, mokinys piešinį atiduodavo tyrėjui. Apžiūrėjęs piešinį tyrėjas padėkodavo. Kiti vaikai piešinius piešė individualiai Integruojančios medicinos ir sveikatingumo centro patalpose, dalyvaujant tyrėjui ir vaikų mamoms. Tarp pirmųjų dviejų ir kitų dviejų užduočių daryta vienos savaitės pertrauka.

Piešinių vertinimas. Vertinant ekspresyviojo piešimo užduotis, buvo nagrinėjama piešinio nuotaikos atskleidimo kokybė – kaip piešinys atskleidžia nuotaiką, kurią prašyta nupiešti. Nuotaikos atskleidimą piešiniuose vertino du vertintojai, turintys vaikų piešinių vertinimo patirties. Sprendimas dėl įverčių buvo priimamas susitarimu. Remtasi R. P. Jolley ir bendraautorių pasiūlyta metodika (2013), vertinant šiuo požiūriu piešinį taikant penkių balų sistemą pagal Likerto skalę, kur 1 balas skiriamas, kai piešinys visiškai neatskleidžia užduotyje nurodytos nuotaikos, 2 – kai šiek tiek ją atskleidžia, 3 – kai nuotaika atskleista vidutiniškai, 4 – kai piešinys gerai atskleidžia užduotyje nurodytą nuotaiką, 5 balai skiriami tada, kai piešinys ją atskleidžia puikiai.

Aukštesniais balais įvertinti tie piešiniai, kur nuotaika išreikšta kompleksiau: tiesiogiai, per piešinio temą, simboliškai, kur buvo aiškūs prašomą nuotaiką liudijantys akcentai. Apskaičiuotas ir bendras abiejų ekspresyviojo piešimo užduočių balas, kaip linksmo ir liūdnos piešinių vertinimo balų suma, galinti varijuoti nuo 2-jų iki 10-ties balų.

EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SAŠAJOS TIPINIO IR NETIPINIO...

Analizuojant piešinių reprezentatyvumą, bėgančio žmogaus vaizdas nagrinėtas dviem aspektais: 1) kaip reprezentatyviai pavaizduotas pats žmogus ir 2) kaip aiškiai pavaizduota tai, kad žmogus bėga.

Nagrinėjant žmogaus figūros vaizdo reprezentatyvumą kiekybiškai, remtasi kategorijomis, kurios E. Koppitz'o (1968) vertintos kaip atskleidžiančios piešinio kokybę: pagrindinių kūno dalių vaizdavimas, jų integracija, veido detalių vaizdavimas, galūnių storio simetrija, figūros dydis ir peršviečiamumas. Apie bėgimo kryptį spręsta iš to, kur nukreiptos pėdos. Žmogaus figūros vaizdo reprezentatyvumo vertinimo protokolas pateiktas 2 lentelėje. Sudėjus kiekvienos kategorijos figūros vertinimo balus, gautas suminis žmogaus figūros reprezentatyvumo balas, kuris galėjo varijuoti nuo 0 iki 6 balų.

2 lentelė. Žmogaus figūros vaizdo reprezentatyvumas

Vertinimo kategorijos	Kriterijus (pažymėti X po vieną kiekvienai kategorijai)	Balai
Ar pavaizduotos visos pagrindinės kūno dalys (galva, kūnas, dvi poros galūnių)	Pavaizduotos visos pagrindinės kūno dalys <input type="checkbox"/>	1
	Trūksta kurios nors pagrindinės kūno dalies <input type="checkbox"/>	0
Kūno dalių integruotumas	Visos kūno dalys integruotos <input type="checkbox"/>	1
	Bent viena kūno dalis neintegruota <input type="checkbox"/>	0
Galūnių storio simetrija	Galūnės simetriškos <input type="checkbox"/>	1
	Galūnės asimetriškos <input type="checkbox"/>	0
Figūros pasvirimas	Figūra pasvirusi iki 15° <input type="checkbox"/>	1
	Figūra nepasvirusi <input type="checkbox"/>	0
Figūros dydis	Tarp 5 ir 20 cm <input type="checkbox"/>	1
	≤ 5 cm ar ≥ 20 cm <input type="checkbox"/>	0
Ar pavaizduotas figūros peršviečiamumas (ar matosi objekto detalių, kurios plika akimi paprastai nematomos)	Peršviečiamumas nevaizduojamas <input type="checkbox"/>	1
	Peršviečiamumas vaizduojamas <input type="checkbox"/>	0
Suminis žmogaus figūros vaizdavimo reprezentatyvumo balas		

Pastaba: kai žmogus nupieštas iš šono, taikyti 1), 2), 3), 4), 6) kriterijus; kai iš priekio – 1), 2), 4), 5) ir 6) kriterijus.

Kiekybiškai vertinant bėgimo proceso vaizdavimą, remtasi M. V. Cox'o, M. Koyasu ir kt. (2001) pasiūlyta bėgančios figūros piešinio vertinimo metodika. Bėgimo proceso atvaizdavimo reprezentatyvumo vertinimo protokolas pateiktas

3 lentelėje. Kiekvienam tyrimo dalyviui apskaičiuotas suminis bėgimo proceso atvaizdavimo balas gali svyruoti nuo 0 iki 4 balų.

3 lentelė. Bėgimo proceso atvaizdavimo reprezentatyvumas

Vertinimo kategorijos	Kriterijus (pažymėti X po vieną kiekvienai kategorijai)	Balai
Kūno ir veido krypties atitikimas	Kūno ir veido kryptys sutampa <input type="checkbox"/>	1
	Kūno ir veido kryptys nesutampa <input type="checkbox"/>	0
Rankų sulenktumas	Bent viena ranka sulenkta <input type="checkbox"/>	1
	Abi rankos tiesios <input type="checkbox"/>	0
Kojų sulenktumas	Bent viena koja sulenkta <input type="checkbox"/>	1
	Abi kojos tiesios <input type="checkbox"/>	0
Kojų suglaustumas (kai figūra nupiešta iš priekio)	Kojos suglaustos <input type="checkbox"/>	1
	Kojos nesuglaustos <input type="checkbox"/>	0
Kojų suglaustumas (kai figūra nupiešta iš šono)	Kojos suglaustos <input type="checkbox"/>	0
	Kojos nesuglaustos <input type="checkbox"/>	1
Kojų ilgio skirtumas	Viena koja trumpesnė už kitą <input type="checkbox"/>	1
	Abi kojos vienodo ilgio <input type="checkbox"/>	0
Suminis bėgimo, kaip proceso, atvaizdavimo balas		

*Pastaba:* jei žmogus nupieštas iš šono, vertinti pagal 1), 2), 3) ir 5) kategorijas; jei iš priekio – pagal 1), 2), 4) ir 6) kategorijas

Suminis bėgančio žmogaus reprezentatyvumo balas skaičiuojamas kaip žmogaus figūros reprezentatyvumo ir bėgimo proceso atvaizdavimo balų suma. Jo kintimo ribos – 0–10 balų.

Kiekybiškai vertinant namo piešinio reprezentatyvumą remtasi J. N. Buck (1948) H-T-P namo vertinimo testo kategorijomis. Namų piešinio reprezentatyvumo vertinimo protokolas pateiktas 4 lentelėje. Susumavus balus pagal šias 9-nias kategorijas, gautas bendras namo piešimo reprezentatyvumo balas, kurio maksimali vertė – 9 balai.

Apskaičiavus bendrus bėgančio žmogaus ir namo reprezentatyvumo balus gautas suminis reprezentatyvus piešimo balas, maksimali jo vertė – 19 balų. Siekiant vertinimo objektyvumo, piešinių reprezentatyvumo vertinimo kriterijai tikslinti pasitelkus nepriklausomą vertintoją – psichologą, turintį vaikų piešinių vertinimo patirties. Suformuotas specialus šio vertinimo protokolas. Du atsitiktinai parinkti vaikų piešiniai įvertinti nepriklausomo vertintojo. Palyginti nepriklausomo vertintojo ir tyrėjo atlikto tų pačių vaikų piešinių vertinimai. Kriterijai, pagal kuriuos tyrėjo ir nepriklausomo vertintojo įverčiai nesutapo, performuluoti (išskyrus subjektyvaus vertinimo kriterijus). Atsižvelgus į nepriklausomo vertintojo pastabas, piešinių vertinimo protokolas patikslintas.

4 lentelė. Namų piešinio vertinimo protokolas

Vertinimo kategorijos	Kriterijus (pažymėti X po vieną kiekvienai kategorijai)	Balai
Namų trimatiškumas	Trimatiškumas vaizduojamas <input type="checkbox"/>	1
	Trimatiškumas nevaizduojamas <input type="checkbox"/>	0
Langai	Namas yra su langais <input type="checkbox"/>	1
	Namas yra be langų <input type="checkbox"/>	0
Durys	Namas turi duris <input type="checkbox"/>	1
	Namas durų neturi <input type="checkbox"/>	0
Vaizduojamos namų papildomos detalės (kaminas, užuolaidos, langinės, balkonas ar kt.)	Pavaizduotos namų detalės <input type="checkbox"/>	1
	Namų detalės nepavaizduotos <input type="checkbox"/>	0
Papildomos detalės greta namų (takelis, medžiai, tvora, žmonės ar kt.)	Yra papildomų detalių greta namų <input type="checkbox"/>	1
	Greta namų papildomų detalių nėra <input type="checkbox"/>	0
Namų personifikacija (ar jam suteiktos gyvo objekto savybės, pvz., langai pavaizduoti kaip akys)	Namas nepersonifikuotas <input type="checkbox"/>	1
	Namas personifikuotas <input type="checkbox"/>	0
Namų ir detalių santykis	Namų dydis proporcingas aplinkinių detalių atžvilgiu <input type="checkbox"/>	1
	Namų dydis neproporcingas aplinkinių detalių atžvilgiu <input type="checkbox"/>	0
Spalvų naudojimas	Panaudotos daugiau nei dvi spalvos <input type="checkbox"/>	1
	Panaudotos 1–2 spalvos <input type="checkbox"/>	0
Peršviečiamumas (akimi nematomų vidinių objekto detalių vaizdavimas)	Peršviečiamumas nevaizduojamas <input type="checkbox"/>	1
	Peršviečiamumas vaizduojamas <input type="checkbox"/>	0
Suminis namų vaizdavimo reprezentatyvumo balas		

Statistinė duomenų analizė. Statistinė duomenų analizė atlikta SPSS kompiuterių programa, jos 20-ąja versija. Lyginant trijų grupių rodiklius dėl nedi-  
delio tyrimo dalyvių skaičiaus naudotas Kruskal-Wallis neparametrinis kriterijus,  
o lyginant grupes poromis – neparametrinis Mann-Whitney kriterijus. Sąsajoms  
tarp reprezentatyvumo ir ekspresyvumo rodiklių įvertinti naudotas Spearman'o  
koreliacijos koeficientas.

### 3. Rezultatai

Vienas iš tyrimo uždavinių – atlikti kokybinę ir kiekybinę ekspresyvių piešinių analizę. Atliekant kokybinę analizę į kategorijas suskirstytos linksmų ir liūdnu piešinių temos. Linksmų piešinių temos suskirstytos į 8-nias kategorijas: 1) gamta („Peizažas saulėtą dieną“, „Peizažas su gyvūnais ir vaivorykšte“ ir kt.); 2) gamta ir žmogus („Matom vaivorykštę“, „Radau baravyką“ ir kt.); 3) laisvalaikis ir pramogos („Pasivažinėjimas automobiliais“, „Vaikai džiaugiasi savaitgaliiu“, „Mergaitei smagu jodinėti“ ir kt.); 4) šventė („Kalėdos“, „Gimtadienis“); 5) portretas (vaizduojamas vienas asmuo visu kūnu ar tik veidas); 6) svajonės ir sapnai („debesėliuose“ pavaizduota, kas įsivaizduojama ar sapnuojama); 7) pasaka (vaizduojama realybėje neegzistuojanti būtybė, pasakos herojus); 8) abstrakcija (nupieštos abstrakčios figūros, simboliai, spalvinės dėmės). Šių kategorijų pasiskirstymas trijose tirtose vaikų grupėse pateiktas 5 lentelėje.

5 lentelė. Linksmų piešinių temų kategorijų dažnumas (N) trijose tirtose vaikų grupėse

TV vaikai	Vaikai su ASS	Vaikai su KS
Gamta (N = 9)	Portretas (N = 6)	Laisvalaikis ir pramogos (N = 4)
Gamta ir žmogus (N = 5)	Laisvalaikis ir pramogos (N = 4)	Gamta ir žmogus (N = 2)
Laisvalaikis ir pramogos (N = 4)	Gamta ir žmogus (N = 1)	Gamta (N = 2)
Šventė (N = 3)	Šventė (N = 1)	Portretas (N = 2)
Portretas (N = 2)		Svajonės ir sapnai (N = 2)
Svajonės ir sapnai (N = 1)		Abstrakcija (N = 2)
		Šventė (N = 2)
		Pasaka (N = 1).
Iš viso: N = 24	Iš viso: N = 12	Iš viso: N = 17

Analizė atskleidė (žr. 5 lentelę), kad TV vaikų grupėje vyravo dvi su gamta susijusios kategorijos. Jas rinkosi beveik du trečdaliai šios grupės vaikų. Trečia pagal dažnumą (rinkosi kas šeštas vaikas) pasirinkta kategorija „Laisvalaikis ir pramogos“. ASS vaikų grupėje dažniausia (pusės vaikų) linksmo piešinio temų kategorija – portretai. Kategoriją „Laisvalaikis ir pramogos“ rinkosi kas trečias ASS grupės vaikas. Rečiausiai pasirinktos kategorijos „Gamta ir žmogus“ bei „Šventė“ (abi temas rinkosi po vieną vaiką). Vaikų su KS grupėje dažniausia kategorija – „Laisvalaikis ir pramogos“ (rinkosi kas ketvirtas vaikas). Su gamta susijusios kategorijų temos „Gamta ir žmogus“ bei „Gamta“ drauge sudarė irgi beveik ketvirtį pasirinkimų. Temas iš kategorijų „Portretas“, „Svajonės ir sapnai“ bei „Abstrakci-

ja“ ir „Šventė“ rinkosi po du KS grupės vaikus. Rečiausiai šioje grupėje pasirinktos temos iš kategorijos „Pasaka“ (rinkosi tik vienas vaikas).

Apibendrinant galima teigti, kad linksmų piešinių visose trijose vaikų grupėse į pirmąjį trejetą pakliuvo šių temų kategorijų: „Laisvalaikio ir pramogų“, „Gamtos“ ar „Gamtos ir žmogaus“. „Portreto“ kategorijos temos buvo dažniausios ASS grupėje. Vaikų su KS temų kategorijų spektras buvo pats plačiausias.

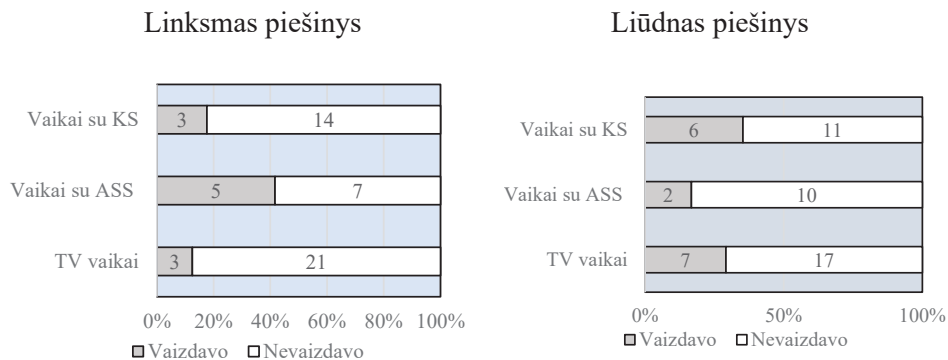
Liūdnu piešinių temos suskirstytos į 9-nias kategorijas: 1) nelaimė („Gaisras“, „Vulkanas išsiveržimas“, „Avarija“ ir kt.); 2) gamta („Nuo lietaus linkstančios gėlės“, „Sulytas kačiukas“ ir kt.); 3) sužeistas gyvūnas („Kačiukas sužeista akim“, „Kraujuojantis kiškis tarp plėšrūnų“, „Mergaitėm gaila sužeisto gyvūno“ ir kt.); 4) netektis („Kapinės“, „Mergaitė liūdi prie kapo“); 5) portretas („Verkiantis veidas“, „Liūdni veidai“); 6) apribojimai („Mama neperka Lego“, „Trūksta pinigų kompiuteriui“, „Reikia ruošti pamokas“ ir kt.); 7) santykiai („Kautynės“, „Iš mergaitės šaiposi“, „Sudaužyta širdis“ ir kt.); 8) materialūs praradimai ir nemalonumai („Nulūžo obels šaka“, „Sulūžo tvora“, „Mašina aptaškė purvu“); 9) prasti pasiekimai („Blogi pažymiai“). Šių kategorijų pasiskirstymas trijose tirtose vaikų grupėse pavaizduotas 6 lentelėje.

6 lentelė. Liūdnu piešinių temų kategorijų dažnumas (N) trijose tirtose vaikų grupėse

TV vaikai	Vaikai su ASS	Vaikai su KS
Nelaimė (N = 9)	Portretas (N = 4)	Santykiai (N = 4)
Gamta (N = 6)	Materialūs praradimai ir nemalonumai (N = 3)	Materialūs praradimai ir nemalonumai (N = 3)
Sužeistas gyvūnas (N = 4)	Apribojimai (N = 2)	Gamta (N = 2)
Netektis (N = 4)	Netektis (N = 1)	Portretai (N = 2)
Materialūs praradimai ir nemalonumai (N = 1)	Nelaimė (N = 1)	Apribojimai (N = 2)
	Santykiai (N = 1).	Netektis (N = 2)
		Nelaimė (N = 1)
		Prasti pasiekimai (N = 1)
Iš viso: N = 24	Iš viso: N = 12	Iš viso: N = 17

Iš 6 lentelės matyti, kad dažniausiai, daugiau nei trečdaliu atvejų, TV vaikai rinkosi temas, priskirtas „Nelaimės“ kategorijai. „Gamtos“ kategorijos temą rinkosi kas ketvirtas, o „Sužeisto gyvūno“ ir „Netekties“ kategorijų temas – kas šeštas šios grupės vaikas. ASS grupėje kas trečias vaikas piešė piešinius, priklausančius „Portreto“, o kas ketvirtas – „Materialių praradimų ir nemalonumų“ kategorijų temomis. „Apribojimų“ kategorijos temas rinkosi kas šeštas. „Netekties“, „Nelaimės“ ir „Santykių“ kategorijų temas – po vieną šios grupės vaiką. KS grupėje dažniausios buvo „Santykių“ kategorijos temos. Jas rinkosi kas ketvirtas vaikas.





2 pav. Socialines scenas ekspresyviuose piešiniuose vaizdavusių vaikų dalys trijose tyrimo dalyvių grupėse

Kas šeštas KS grupės vaikas piešė „Materialinių praradimų ir nemalonumų“ kategorijai priklausančius piešinius. Po du vaikus rinkosi „Gamtos“, „Portreto“, „Apribojimų“ ir „Netekties“ kategorijų temas, o „Nelaimės“ bei „Prastų pasiekimų“ kategorijų temas – tik po vieną šios grupės vaiką.

Apibendrinant galima teigti, kad tirtose trijose grupėse liūdnų piešinių temų kategorijos skyrėsi.

Atlikdami kokybinę ekspresyvių piešinių analizę įvertinome socialines scenas vaizdavusių vaikų dažnį kiekvienoje grupėje, atskirai liūdname ir linksmame piešinyje (2 paveikslas).

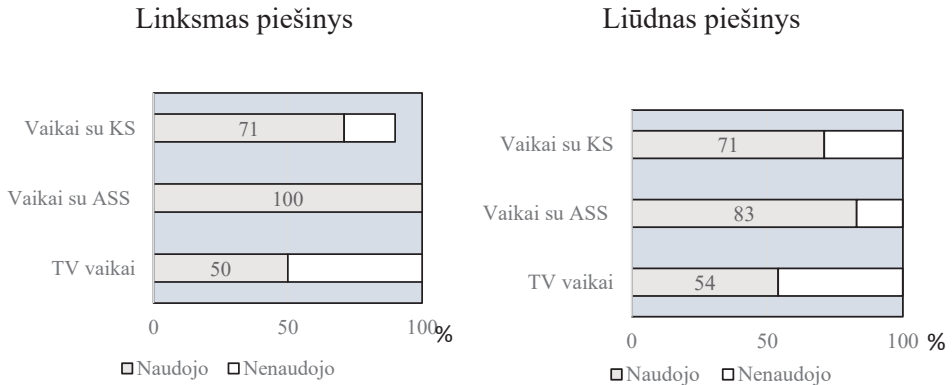
Nustatyta (žr. 2 pav.), kad linksmuose piešiniuose socialines scenas dažniausiai vaizdavo ASS grupės vaikai, rečiausiai – TV vaikai. Liūdnuose piešiniuose – priešingai, ASS grupės vaikai socialines scenas vaizdavo rečiausiai. Dažniausiai tokias scenas liūdnuose piešiniuose vaizdavo vaikai iš KS grupės. Tačiau statistiškai reikšmingo skirtumo tarp grupių pagal socialines scenas vaizdavusių vaikų dalį nenustatyta.

Įvertinome ekspresyvumo raiškos būdų dažnumą tirtose vaikų grupėse. Ekspresyviuose piešiniuose tiesioginę nuotaikos raišką taikiusių vaikų dalis trijose tyrimo dalyvių grupėse pavaizduota 3 paveiksle.

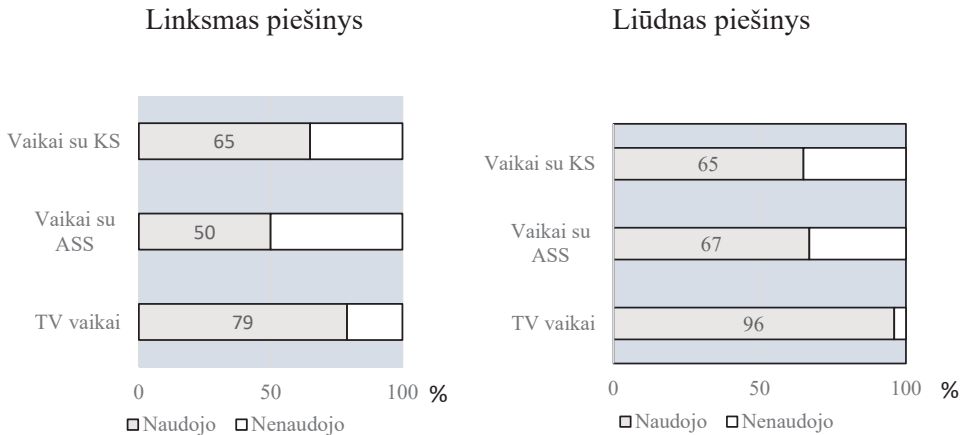
Remiantis turimais duomenimis nustatyta (žr. 3 pav.), kad piešiant linksmą ir liūdną piešinius tiesioginę nuotaikos raišką rinkosi dauguma vaikų su ASS. Piešdami linksmą piešinį, šį raiškos būdą taikė visi ASS grupės vaikai, o liūdną – 83 % jų. Šį raiškos būdą taikė abiem ekspresyviems piešiniams daugiau nei du trečdaliai KSS grupės vaikų. Tuo tarpu TV vaikų grupėje šį būdą rinkosi tik maždaug pusė vaikų.

4 paveiksle pavaizduota savo ekspresyviuose piešiniuose nuotaikos raišką temos aspektu taikiusių vaikų dalis.

EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SĄSAJOS TIPINIO IR NETIPINIO...



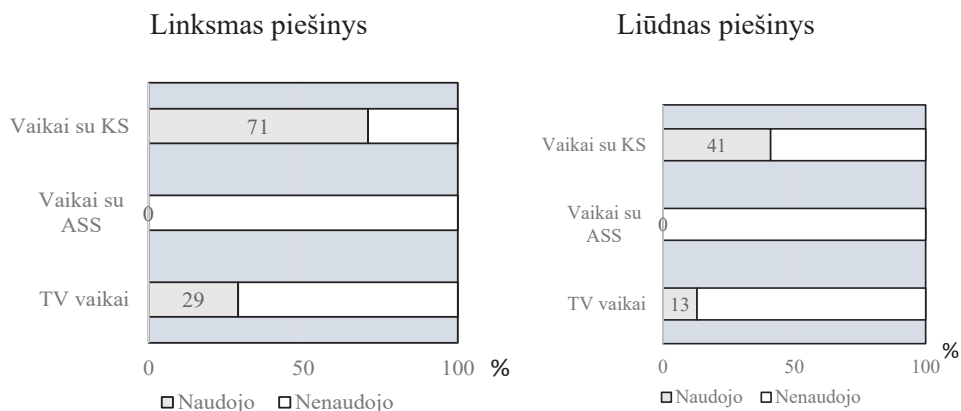
3 pav. Tiesioginę nuotaikos raišką taikiusių vaikų dalis trijose tyrimo dalyvių grupėse



4 pav. Nuotaikos raišką piešinio temos aspektu pasirinkusių vaikų dalis trijose tyrimo dalyvių grupėse

Remdamiesi 4 paveiksle pateiktais rezultatais matome, kad temą, kaip nuotaikos raiškos būdą, rinkosi didžioji dalis TV vaikų. Piešiant linksmą piešinį tai darė 79 % šios grupės vaikų, liūdną – net 96 %. KS grupėje abiem ekspresyviems piešiniams nuotaikos raišką piešinio temos aspektu taikė du trečdaliai vaikų. ASS grupėje temą nuotaikos raiškai rinkosi tik pusė grupės, o piešiant liūdną piešinį – net trys ketvirtadaliai šios grupės vaikų. Temą nuotaikos raiškai pasirinkusių liūdnam piešiniui dalimi ASS grupė užėmė tarpinę padėtį tarp daugiausiai ją taikiusios TV vaikų grupės ir mažiausiai ją taikiusios KS grupės.

5 paveiksle pavaizduota, kokia trijų tyrimo grupių vaikų dalis simboliais reiškė ekspresyvių piešinių nuotaiką.



5 pav. Simbolių, kaip nuotaikos raiškos būdą, naudojusių vaikų dalis trijose tyrimo dalyvių grupėse

5 paveiksle matyti, kad ASS grupės vaikai simbolių, kaip nuotaikos raiškos priemonės, nesirinko. Juos linksmam piešiniui rinkosi beveik trečdalis TV vaikų, tuo tarpu liūdnam piešiniui simbolių taikiusių vaikų dalis tarp TV vaikų tesudarė 13 %. KS grupėje simboliais bandžiusių reikšti nuotaiką vaikų dalis buvo didžiausia: linksmam piešiniui juos rinkosi daugiau kaip du trečdaliai, liūdnam – beveik pusė KS grupės vaikų.

Pritaikius Fišerio tiesioginį kriterijų, įvertinti statistiškai reikšmingi grupių skirtumai pasirinktos tam tikros ekspresyvumo išraiškos priemonės aspektu (7 lentelė).

7 lentelė. Trijų grupių palyginimas ekspresyvumo priemonių pasirinkimo dažnio aspektu

Kas lyginta		Lyginamos grupės	Pasirinkusiųjų dalis (%) grupėse	df	$\chi^2$ reikšmė	p reikšmė
Linksmi piešiniai	Tiesioginę nuotaikos raišką taikiusiųjų dalis	TV-ASS	50 % / 100 %	1	9,00	<b>0,003</b>
		TV-KS	50 % / 70,6 %	1	1,74	0,217
		ASS-KS	100 % / 70,6 %	1	4,27	0,059
	Nuotaikos raišką renkantis temą taikiusiųjų dalis	TV-ASS	79,2 % / 50,0 %	1	3,21	0,124
		TV-KS	79,2 % / 64,7 %	1	1,06	0,476
		ASS-KS	50,0 % / 64,7 %	1	0,63	0,471
	Nuotaikos raišką per simbolių pasirinkusiųjų dalis	TV-ASS	29,2 % / 0 %	1	4,35	0,070
		TV-KS	29,0 % / 70,06 %	1	6,87	<b>0,012</b>
		ASS-KS	0 % / 70,6 %	1	14,45	0,000

EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SAŠAJOS TIPINIO IR NETIPINIO...

Kas lyginta		Lyginamos grupės	Pasirinkusiųjų dalis (%) grupėse	df	$\chi^2$ reikšmė	p reikšmė
Liūdni piešiniai	Tiesioginę nuotaikos raišką pasirinkusiųjų dalis	TV-ASS	54,2 % / 83,3 %	1	2,95	0,143
		TV-KS	54,2 % / 70,6 %	1	1,13	0,344
		ASS-KS	83,3 % / 70,6 %	1	0,624	0,665
	Nuotaikos raišką renkantis temą taikiusiųjų dalis	TV-ASS	95,8 % / 66,7 %	1	5,69	<b>0,034</b>
		TV-KS	95,8 % / 64,7 %	1	6,81	<b>0,014</b>
		ASS-KS	66,7 % / 64,7 %	1	0,012	1,000
	Nuotaikos raišką per simbolius pasirinkusiųjų dalis	TV-ASS	12,5 % / 0 %	1	1,64	0,536
		TV-KS	12,5 % / 41,2 %	1	6,81	0,063
		ASS-KS	0 % / 24,1 %	1	6,51	<b>0,023</b>

Nuotaikos raiškos būdų paplitimo paskirose grupėse palyginimas atskleidė (žr. 7 lentelę), kad tiesioginę nuotaikos raišką linksmame piešinyje statistiškai reikšmingai dažniau renkasi ASS grupės vaikai. Nuotaikos raišką simboliškai linksmam piešiniui statistiškai reikšmingai dažniau taikė KS grupės vaikai, palyginti su TV vaikais. Nuotaikos raišką rinkdamiesi temą liūdnam piešiniui statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi TV vaikai, palyginti su ASS ir KS grupės vaikais. Simbolius, kaip liūdno piešinio raiškos priemonę, statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi KS grupės vaikai, palyginus su ASS grupės vaikais.

Siekiant palyginti nuotaikos išraiškos kokybę trijose vaikų grupėse, apskaičiuoti atskirai linksmų, liūdnu piešinių ir bendro ekspresyviojo piešimo balų vidurkiai visose trijose tyrimo dalyvių grupėse. Jie pateikti 8 lentelėje.

8 lentelė. Ekspresyviojo piešimo balų palyginimas trijose tyrimo dalyvių grupėse

Kas lyginta	Grupė	Vidutinis rangas	df	$\chi^2$ reikšmė	p reikšmė
Linksmo piešinio ekspresyviojo piešimo balas	TV	23,56	2	3,47	0,176
	ASS	30,42			
	KS	22,35			
Liūdno piešinio ekspresyviojo piešimo balas	TV	32,48	2	7,34	<b>0,025</b>
	ASS	25,67			
	KS	20,21			
Suminis ekspresyviojo piešimo balas	TV	28,58	2	2,46	0,292
	ASS	30,42			
	KS	22,35			

8 lentelėje matyti, kad aukščiausi linksmų piešinių balai nustatyti ASS vaikų grupėje, liūdnu piešinių – TV vaikų grupėje. Suminiai ekspresyviojo piešimo balai aukščiausi ASS vaikų grupėje, tuo tarpu KS grupėje jie buvo žemiausi. Taikant Kruskal-Wallis neparametrinį kriterijų visoms trimis ekspresyvių piešinių vertinimo kategorijoms nustatyta, kad statistiškai reikšmingai skyrėsi ( $p < 0,025$ ) tik liūdnu piešinių vidutiniai balai. Jų įverčius palyginus grupių porose paaiškėjo, kad vidutiniai liūdnu piešinių vertinimo balai statistiškai reikšmingai skyrėsi tik TV ir KS grupių vaikų ( $p < 0,007$ ) (9 lentelė).

9 lentelė. Liūdnu piešinių įverčių palyginimas Mann-Whitney testu

Lygintos poros	Vidutiniai rangai porose	U reikšmė	Z reikšmė	p reikšmė
TV-ASS	20,02 / 15,02	107,50	-1,36	0,224
TV-KS	24,96 / 15,41	109,00	-2,70	<b>0,007</b>
ASS-KS	16,71 / 13,79	81,50	-0,94	0,370

Visų trijų grupių piešinių peržiūra paliko įspūdį, kad TV vaikų piešiniai – patys darniausi, daugelis jų pasižymėjo išbaigta kompozicija, darniais spalvų deriniais. KS grupės vaikų piešiniuose dažnesni buvo žodiniai intarpai, paaiškinimai „debesėliuose“, ko beveik nebuvo kitų dviejų grupių vaikų piešiniuose. KS grupės vaikų piešiniai buvo spalvingi, tačiau pasitaikė nemažai šaižių kontrastų. Tuo tarpu ASS grupės vaikai dažniau už kitus piešė viena spalva.

Vykdydami tyrimą siekėme atlikti reprezentatyvių piešimo užduočių analizę. Tiriamųjų prašėme nupiešti bėgantį žmogų, stengiantis tai atlikti kuo geriau, ir namą, stengiantis nupiešti jį taip gerai, kaip moka.

Bėgančio žmogaus piešinio reprezentatyvumas vertintas dviem aspektais: kiek reprezentatyviai nupieštas žmogus, ir kaip įtikinamai pavaizduotas jo bėgimas. Bėgančio žmogaus piešinio aspektų vertinimo rezultatai pateikti 10 lentelėje.

10 lentelė. Bėgančio žmogaus piešinio reprezentatyvumo vertinimo rezultatai

Vertinta	Tyrimo dalyvių grupė	Minimalus įvertis	Maksimalus įvertis	Vidutinis balas ± SD
Žmogaus figūros reprezentatyvumas	TV	4	6	5,41 ± 0,67
	ASS	2	6	4,40 ± 1,35
	KS	2	6	4,88 ± 1,17
Bėgimo proceso atvaizdavimas	TV	1	4	2,46 ± 0,98
	ASS	0	3	1,75 ± 0,75
	KS	0	4	2,41 ± 1,28
Suminis bėgančio žmogaus piešimo balas	TV	6	10	8,21 ± 1,18
	ASS	2	9	6,58 ± 1,93
	KS	2	10	7,76 ± 2,11

EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SĄSAJOS TIPINIO IR NETIPINIO...

Tyrimo rezultatai atskleidė (žr. 10 lentelę), kad aukščiausi žmogaus figūros reprezentatyvumo, bėgimo proceso vaizdavimo ir suminiai bėgančio žmogaus piešimo vidutiniai balai gauti TV vaikų grupėje, žemiausi – ASS grupėje. TV vaikų grupė išsiskyrė ir aukščiausiais minimaliais šių kategorijų balais.

Taikant neparametrinį Kruskal-Wallis kriterijų nustatyta, kad statistiškai reikšmingai skiriasi suminiai bėgančio žmogaus piešimo balai ( $p < 0,05$ ), tad šis įvertis palygintas tarp trijų grupių porų, taikant Mann-Whitney neparametrinį kriterijų (11 lentelė). Statistiškai reikšmingai aukštesni TV vaikų bėgančio žmogaus reprezentatyviojo piešimo balai, palyginus juos su ASS grupės vaikų bėgančio žmogaus piešimo balais ( $p < 0,013$ ). ASS ir KS, TV ir KS grupių vaikų balų skirtumai buvo statistiškai nereikšmingi.

11 lentelė. Bėgančio žmogaus reprezentatyviojo piešimo balų įverčių palyginimas Mann-Whitney testu

Lyginti įverčiai	Lygintos poros	Vidutiniai rangai porose	U reikšmė	Z reikšmė	p reikšmė
Bėgančio žmogaus reprezentatyviojo piešimo balas	TV-ASS	21,54 / 12,42	71,00	-2,508	<b>0,013</b>
	TV-KS	21,88 / 19,76	183,00	-0,572	0,568
	ASS-KS	12,13 / 17,03	67,50	-1,555	0,120

Namo piešinių suminiai balai pateikti 12 lentelėje.

12 lentelė. Suminiai namo piešinio vertinimo balai trijose tyrimo dalyvių grupėse

Tyrimo dalyvių grupė	Minimalus balas	Maksimalus balas	Vidutinis balas ± SD
TV	4	9	7,46 ± 1,25
ASS	3	9	5,17 ± 1,95
KS	2	8	5,62 ± 1,99

Aukščiausiais vidutiniais namo piešinio reprezentatyvumo balais įvertinti TV vaikų grupės piešiniai, žemiausiais – vaikų, turinčių ASS, piešiniai (žr. 12 lentelę). Taikant Kruskal-Wallis neparametrinį kriterijų nustatyta, kad grupės pagal namo piešinio reprezentatyvumo suminius balus statistiškai reikšmingai skiriasi ( $p < 0,001$ ). Tad toliau tirta, kurių grupių balai tarpusavyje skyrėsi statistiškai reikšmingai. Taikant Mann-Whitney neparametrinį kriterijų nustatyta, kad suminiai namo piešinių balai TV vaikų grupėje buvo statistiškai reikšmingai aukštesni už ASS turinčių grupės vaikų ( $p < 0,001$ ) ir už vaikų KS grupėje ( $p < 0,003$ ), tuo tarpu ASS ir KS grupių vaikų vidutiniai suminiai namo piešimo reprezentatyvumo balai statistiškai reikšmingai nesiskyrė ( $p = 0,495$ ) (13 lentelė).

13 lentelė. Namų piešinių balų įverčių palyginimas taikant Mann-Whitney testą

Lyginti įverčiai	Lygintos poros	Vidutiniai rangai porose	U reikšmė	Z reikšmė	p reikšmė
Namų reprezentatyviojo piešimo balas	TV-ASS	22,42 / 10,67	50,00	-3,240	<b>0,001</b>
	TV-KS	24,90 / 13,91	86,50	-3,010	<b>0,003</b>
	ASS-KS	13,29 / 15,41	81,50	-0,682	0,495

Kaip minėta, suminis reprezentatyviojo piešimo balas apėmė bėgančio žmogaus ir namų piešinių reprezentatyvumo įverčius. Suminiai reprezentatyviojo piešimo balai trijose tyrimo dalyvių grupėse pateikti 14 lentelėje. Šie tyrimo dalyvių įverčiai varijavo nuo 5 iki 19 balų.

14 lentelė. Suminiai reprezentatyvių piešinių įverčiai trijose tyrimo dalyvių grupėse

Tyrimo dalyvių grupė	Minimalus įvertis	Maksimalus įvertis	Vidutinis įvertis ± SD
TV vaikai	13	19	15,63 ± 1,907
Vaikai, turintys ASS	7	17	11,75 ± 3,049
Vaikai, turintys KS	5	18	13,31 ± 3,135

Iš pateiktų rezultatų matome, kad TV vaikų grupėje buvo aukščiausių, minimalių, maksimalių ir vidutinių reprezentatyviojo piešimo balų.

Taikant Kruskal-Wallis neparametrinį kriterijų nustatyta, kad tarp vidutinius suminius reprezentatyviojo piešimo balus turinčių grupių yra statistiškai reikšmingų skirtumų ( $p < 0,001$ ), tad šie balai palyginti trijose grupių porose, taikant neparametrinį Mann-Whitney kriterijų. Paaiškėjo, kad pagal suminių reprezentatyviojo piešimo balų vidurkius TV vaikų grupė statistiškai reikšmingai skyrėsi ir nuo ASS grupės vaikų ( $p < 0,001$ ), ir nuo KS grupės vaikų ( $p < 0,009$ ). Tuo tarpu skirtumas tarp ASS ir KS grupių statistiškai nereikšmingas ( $p = 0,141$ ) (žr. 15 lentelę).

15 lentelė. Suminių reprezentatyviojo piešimo balų įverčių palyginimas taikant Mann-Whitney testą

Lyginti įverčiai	Lygintos poros	Vidutiniai rangai porose	U reikšmė	Z reikšmė	p reikšmė
Suminis reprezentatyviojo piešimo balas	TV-ASS	22,58 / 10,33	46,00	-3,318	<b>0,001</b>
	TV-KS	24,42 / 14,63	98,00	-2,625	<b>0,009</b>
	ASS-KS	11,88 / 16,47	64,50	-1,47	0,141

Siekiant nustatyti reprezentatyvumo ir ekspresyvumo tarpusavio sąsajas apskaičiuoti Spearman'o suminių reprezentatyviojo piešimo balų ir: 1) linksmų piešinių

ekspresyvumo balų; 2) liūdnu piešinių ekspresyvumo balų bei 3) suminių ekspresyviojo piešimo balų koreliacijos koeficientai. Šie rezultatai pateikti 16 lentelėje.

16 lentelė. Piešinių ekspresyvumo ir reprezentatyvumo balų tarpusavio ryšys trijose vaikų grupėse

Koreliacijos komponentai	Suminiai reprezentatyviojo piešimo balai		
	Tyrimo dalyvių grupė	Koreliacijos koeficientas	p reikšmė
Linksmų piešinių ekspresyvumo balai	TV	0,237	0,264
	ASS	0,412	0,183
	KS	0,207	0,442
Liūdnu piešinių ekspresyvumo balai	TV	-0,057	0,791
	ASS	<b>0,600</b>	<b>0,039</b>
	KS	0,197	0,465
Suminiai ekspresyviojo piešimo balai	TV	0,195	0,361
	ASS	<b>0,638</b>	<b>0,025</b>
	KS	0,257	0,336

Iš 16 lentelės matyti, kad visose grupėse koreliacinis piešinių reprezentatyvumo ir ekspresyvumo tarpusavio ryšys beveik visais atvejais buvo teigiamas (išskyrus liūdnu TV grupės vaikų piešinius), t. y. didėjant reprezentatyvumo balams didėjo ir ekspresyviojo piešimo balai. Stipriausi ir statistiškai reikšmingiausi ryšiai fiksuoti ASS grupėje, kur liūdnu piešinių ekspresyvumo balai ir suminiai ekspresyviojo piešimo balai statistiškai reikšmingai teigiamai susiję su suminiais reprezentatyviojo piešimo balais.

#### 4. Rezultatų aptarimas

Kaip ir tikėtasi, reprezentatyviausi buvo TV vaikų, ugdomų Valdorfo mokykloje remiantis R. Steiner'o filosofija, grupės piešiniai, tai neprieštaruja S. E. Rose ir kolegų (2011) tyrimams apie lemiamus ugdymo sistemos skirtumus. TV vaikų piešinių vertinimo balai buvo aukščiausi pagal visas tirtas kategorijas, tuo tarpu jų suminiai reprezentatyviojo piešimo balai statistiškai reikšmingai skyrėsi ir nuo ASS, ir nuo KS grupių vaikų. TV vaikų ir minimalūs reprezentatyviojo piešimo balai pagal visas tirtas kategorijas buvo aukštesni nei kitose dviejose grupėse, taigi net prasčiausiai piešę TV vaikai lenkė prasčiausiai piešusius netipinio vystymosi vaikus.

Prasčiausiais vidutiniais balais pagal visas tirtas reprezentatyviojo piešimo kategorijas įvertinti ASS grupės vaikų piešiniai. M. Di Renzo ir kolegų (2016) tvirtinimu, piešinių kokybei gerėti trukdo ASS turinčių vaikų komunikavimo sunkumai, nes piešimas – tai ir savęs bei savo pasaulio atskleidimas. Tam, kad vaikas save



atskleistų, jis turi save suvokti, o savivokai būtinas bendravimas, savęs lyginimas su tais, su kuriais bendrauji. Bendravimo sunkumai kaip tik ir yra vienas iš ASS grupės skiriamųjų požymių (Jolley, 2010). Gali būti, kad sudėtingesnis bendravimas mažino KS grupės vaikų reprezentatyviojo piešimo kokybę, nors ir mažiau nei ASS grupės vaikų.

Mūsų atliktame tyrime ekspresyvesni buvo liūdni vaikų piešiniai, šis rezultatas atitinka E. Burkitt'o ir kolegų (2019) radinius, tiesa, pastarųjų darbe tai galiojo tik berniukams, o mes skirtumų lyties aspektu netyrėme.

Kiek netikėti buvo aukščiausi vaikų, turinčių ASS, linksmų piešinių vertinimo balai grupėje. Remiantis C. Brechet ir R. P. Jolley tyrimu (2014), šioje grupėje galima buvo tikėtis mažesnio piešinių ekspresyvumo dėl prasčiau suprastų emocijų, kas būdinga ASS. Bent iš dalies tai galėtų paaiškinti tiesioginė linksmumo raiška, taikyta visų iki vieno ASS grupės vaikų. Matant besišypsantį veidą sunku piešini pavadinti nelinksmu. Kitų dviejų grupių vaikai dažniau nei ASS grupė taikė metaforinę nuotaikos raišką, taigi jų piešinių raida, remiantis D. Picard ir C. Gauthier (2012), buvo pažengusi. TV vaikų piešiniai būtų gavę aukštesnius įvertinimus, jei pirmojo piešinio tema būtų buvusi „Gėra“ ar „Ramu“, bent tokį įspūdį paliko šviesūs, saulėti vaikų piešti peizažai su žmonėmis ar be jų. Tačiau sunku juos buvo vadinti linksmais. Kita vertus, TV vaikai, rodos, geriau nei kitose grupėse suvokė liūdesio esmę: jie piešė vystančias gėles, sužeistus gyvūnelius, netekties scenas, t. y. situacijas, kai paprastai jaučiamas liūdesys. Tuo tarpu kitų dviejų grupių vaikai liūdname piešinyje kartais vaizdavo ir tai, ką suaugusieji įvardija kitais žodžiais nei liūdesys: *nepatogumas*, *išgąstis* ar net *pyktis*, pvz., situacijos, kai negali pasiekti po lova pariedėjusio kamuolio, purvu aptaško pravažiuojanti mašina ar sprogsta futbolo kamuolys.

C. Brechet ir kolegos (2007) konteksto elementus ekspresyviuose piešiniuose fiksavo nuo 8 m. Tačiau mūsų tyrime jų pasitaikė tik KS grupėje ir jie naudoti labiau siekiant patikslinti pačią situaciją (pvz., užrašai prie Kalėdų dovanų, kam jos skirtos), o ne išreikšti nuotaiką. Mūsų nuomone, šie elementai labiau atskleidė poreikį, kad komunikuojama žinutė būtų suprasta, kas, matyt, KS grupės vaikams kelia sunkumų.

Netikėta buvo ir tai, kad tik ASS grupėje ekspresyvumo ir reprezentatyvumo tarpusavio ryšys buvo pats stipriausias ir statistiškai reikšmingas. C. Brechet ir R. P. Jolley (2014) darbe minima, kad nustatyta ir tiesinio pobūdžio, ir *U* raidės formos piešinių ekspresyvumo priklausomybės nuo amžiaus. Kadangi reprezentatyviojo piešimo balai ASS grupėje buvo žemiausi, galima manyti, kad didėjant ekspresyvumo ir reprezentatyvumo balams jų tarpusavio ryšys įgauna netiesinį pobūdį, tad TV ir KS grupėse tiesinės koreliacijos koeficientas mažėja, tačiau šias prielaidas reikėtų patikrinti didesnės apimties tyrimais.

Šio darbo ribotumą pirmiausia lemia tai, kad tyrimo dalyviai atrinkti patogiosios, o ne atsitiktinės atrankos būdu, tad jie nereprezentuoja nei visos TV vaikų, nei vaikų, turinčių sutrikimų, populiacijos. Be to, nedidelė tiriamųjų imtis ir gana siauras TV vaikų amžiaus intervalas neleidžia vertinti amžiaus poveikio piešinių reprezentatyvumui ir ekspresyvumui. Nenagrinėtas ir lyties poveikis piešiniams, tai galėtų būti kito darbo tema. Tačiau ir šiame nedidelės apimties tyrime pastebėti skirtumai leidžia geriau suprasti, kad sutrikimų turinčių vaikų sunkumai atsiskleidžia jų piešiniuose ir skatina ieškoti priemonių, kaip tuos sunkumus šalinti.

## Išvados

1. Atlikus kokybinę ir kiekybinę ekspresyvių piešinių analizę ir palyginus tipinio vystymosi bei sutrikimų turinčių vaikų piešinius nustatyta:

- 1.1. Piešiant linksmus piešinius visose trijose vaikų grupėse dažniausiai pasirinktos „Laisvalaikio ir pramogų“ bei „Gamtos“ ar „Gamtos ir žmogaus“ kategorijų temos. „Portreto“ kategorijos temos buvo dažniausios ASS grupėje. Vaikų, turinčių KS, temų kategorijų spektras buvo plačiausias. Liūdnu piešinių temų kategorijos skyrėsi trijose tiriamųjų grupėse.
- 1.2. Linksmuose piešiniuose socialines scenas dažniausiai vaizdavo ASS grupės vaikai, rečiausiai – TV vaikai. Liūdnuose piešiniuose – priešingai, ASS grupės vaikai socialines scenas vaizdavo rečiausiai. Dažniausiai tokias scenas liūdnuose piešiniuose vaizdavo vaikai iš KS grupės.
- 1.3. Nuotaikos raišką per simbolius, piešdami linksmą piešinį, statistiškai reikšmingai dažniau taikė KS grupės vaikai, palyginti su TV vaikais. Nuotaikos raišką per temą, piešdami liūdnu piešinį, statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi TV vaikai, palyginti su ASS ir KS grupės vaikais. Simbolius, kaip liūdno piešinio raiškos priemonę, statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi KS grupės vaikai, palyginti su ASS grupės vaikais.
- 1.4. TV vaikų vidutiniai liūdnu piešinių vertinimo balai statistiškai reikšmingai aukštesni nei KS grupės vaikų.

2. Atlikus kiekybinę reprezentatyviojo piešimo užduočių atlikimo analizę nustatyta:

- 2.1. Aukščiausi žmogaus figūros reprezentatyvumo, bėgimo vaizdavimo ir suminiai bėgančio žmogaus piešimo vidutiniai balai gauti TV vaikų grupėje, žemiausi – ASS grupėje. Statistiškai reikšmingai aukštesni TV vaikų bėgančio žmogaus reprezentatyviojo piešimo balai, palyginti su ASS grupės vaikų bėgančio žmogaus piešimo balais.
- 2.2. Suminiai namo piešinių balai TV vaikų grupėje buvo statistiškai reikšmingai aukštesni nei ASS ir KS grupių vaikų.

2.3. Suminiai reprezentatyviojo piešimo balų vidurkiai tipinio vystymosi vaikų grupėje buvo statistiškai reikšmingai aukštesni nei sutrikimų turinčių vaikų grupėse.

3. ASS grupėje liūdnu piešinių ekspresyvumo ir suminiai ekspresyviojo piešimo balai buvo statistiškai reikšmingai teigiamai susiję su suminiais reprezentatyviojo piešimo balais.

## Literatūra

- [APA] American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). Washington: Author.
- Aleksandrovich, M., Zoglowek, H. (2014). *Autistic Spectrum Disorders and Creativity: Comparative Study of the Art Works*. Research Gate: <https://www.researchgate.net/publication/276269319>
- Ališauskas, A. (1984). *Kurčiųjų psichinių procesų ypatumai*. Paskaitų konspektas. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
- Allen, M. L., Craig, E. (2016). Brief report: imaginative drawing in children with autism spectrum disorder and learning disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46, 704–712.
- Brechet, C., Jolley, R. P. (2014). The roles of emotional comprehension and representational drawing skill in children's expressive drawing. *Infant and Child Development*, 23, 457–470.
- Brechet, C., Picard, D., Baldy, R. (2007). Expression des émotions dans le dessin d'un homme chez l'enfant de 5 à 11 ans. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 61 (2), 142–153. DOI: <https://doi.org/10.1037/cjep2007015>.
- Buck, J. N. (1948). The H-T-P test. *Journal of Clinical Psychology*, 4 (2), 151–159.
- Burkitt, E., Watling, D., Message, H. (2019). Expressivity in children's drawings of themselves for adult audiences with varied authority and familiarity. *British Journal of Developmental Psychology*, 37, 354–368.
- Cascio, C. J., Foss-Feig, J. H., Heacock, J., Schauder, B. K., Loring, W. A., Rogers, B. P., Pryweller, J. R., Newsom, C. R., Cockhren, J., Cao, A., Bolton, S. (2014). Affective neural response to restricted interests in autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55 (2), 162–171.
- Cox, M. V., Koyasu, M., Hiranuma, H., Perera, J. (2001). Children's human figure drawings in the UK and Japan: The effects of age, sex and culture. *British Journal of Developmental Psychology*, 19, 275–292.
- Davis, C. J. Hoopes, J. L. (1975). Comparison of house-tree-person drawings of young deaf and hearing children. *Journal of Personality Assessment*, 39 (1), 28–33.
- Di Renzo, M., Bianchi Di Castelbianco, F., Petrillo, M., Racinaro, L., Donaera, F., Rea, M. (2016). The Emotional Contagion in Children with Autism Spectrum Disorder. *Austin Journal of Autism & Related Disabilities*, 2, 1–7.
- Eames, K., Cox, M. V. (1994). Visual realism in the drawings of autistic, Down's syndrome and normal children. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 235–239.
- Frith, U. (1989). *Autism: Explaining the enigma*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gua, H., Chena, Q., Xinga, X., Zhaoa, J., Li, X. (2019). Facial emotion recognition in deaf children: evidence from event-related potentials and event-related spectral perturbation analysis. *Neuroscience Letters*, 703, 198–204.
- Harris, D. B. (1963). *Children's Drawings as Measures of Intellectual Maturity*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Jolley, R. P. (2010). *Children and pictures: Drawing and understanding*. Oxford, United Kingdom: Blackwell.
- Jolley, R. P., Fen, K. Jones, L. (2004). The development of children's expressive drawing. *British Journal of Developmental Psychology*, 22, 545–567.
- Jolley, R. P., O'Kelly, R., Barlow, C. M., Jarrold, C. (2013). Expressive drawing ability in children with autism. *British Journal of Developmental Psychology*, 31, 143–149.
- Kellogg, R. (1969). *Analyzing Children's Art*. California, Palo Alto: National Press Books.
- Koppitz, E. (1968). *Psychological Evaluation of Children's Human Figure Drawings*. New York: Grune & Stratton.
- Nasvytienė, D. (2007). Žmogaus piešinio testo psichometrinių rodiklių analizė. *Psichologija*, 36, 61–74.

## EKSPRESYVUMO IR REPREZENTATYVUMO SAŠAJOS TIPINIO IR NETIPINIO...

- Oster, G. D., Crone, G. (2004). *Using Drawings in Assessment and Therapy: A Guide for Mental Health Professionals*. New York: Brunner Routledge.
- Papangelo, P., Pinzino, M., Pelagatti, S., Fabbri-Destro, M., Narzisi, A. (2020). Human figure drawings in children with autism spectrum disorders: a possible window on the inner or the outer world. *Brain Sciences*, *10*, 398–410. <https://www.mdpi.com/2076-3425/10/6/398>.
- Parvathi, G. (2020). Arts based therapeutic intervention on an adolescent living in autism spectrum. *Indian Journal of Health and Well-being*, *11* (4–6), 265–267.
- Pellicano, E., Maybery, M., Durkin, K., Maley, A. (2006). Multiple cognitive capabilities/deficits in children with an autism spectrum disorder: ‘Weak’ central coherence and its relationship to theory of mind and executive control. *Development and Psychopathology*, *18*, 77–98.
- Piaget, J. (1929). *The Child’s Conception of the World*. New York, NY: Harcourt, Brace & World.
- Picard, D., Gauthier, C. (2012). The development of expressive drawing abilities during childhood and into adolescence. *Child Development Research*, *5*, 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1155/2012/925063>.
- Plaisted, K., O’Riordan, M., Baron-Cohen, S. (1998). Enhanced discrimination of novel, highly similar stimuli by adults with autism during a perceptual learning task. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *39*, 765–775.
- Potměšilová, P., Potměšil, M. (2021). Test of “gentleman and dog” drawn by deaf and hard of hearing children. *Československá Psychologie*, *65* (2), 112–124. DOI: <https://doi.org/10.51561/cspych.65.2.112>
- Quaglia, R., Longobardi, C., Iotti, N. O., Prino, L. E. (2014). A new theory on children’s drawings: Analyzing the role of emotion and movement in graphical development. *Infant Behaviour and Development*, *39*, 81–91.
- Rose, S. E., Richard, P., Jolley, R. P., Charman, A. (2012). An Investigation of the Expressive and Representational Drawing Development in National Curriculum, Steiner, and Montessori Schools. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, *6* (1), 83–95. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0024460>.
- Selge, L. (2011). *Nadia Revisited: A Longitudinal Study of an Autistic Savant*, New York: Taylor & Francis Group.
- Shah, A., Frith, U. (1993). Why do autistic individuals show superior performance on the block design task? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *34*, 1351–1364.
- Simmons, D. R., Robertson, A. E., McKay, L. S., Toal, E., McAleer, P., Pollick, F. E. (2009). Vision in autism spectrum disorders. *Vision Research*, *49* (22), 2705–2739.
- Ten Eycke, K. D., Müller, U. (2015). Brief Report: New Evidence for a Social-Specific Imagination Deficit in Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *45*, 213–220.

## THE LINKS BETWEEN EXPRESSIVITY AND REPRESENTATIVITY IN DRAWINGS BY TYPICALLY AND ATYPICALLY DEVELOPING CHILDREN

**Daiva Jakubonienė, Liana Brazdeikienė**

### Summary

The practical use of drawing in the work of psychologists, both in foreign countries and in Lithuania, far outstrips the number of publications about it. The development and peculiarities of the representative drawing of typically developing (TD) children, i.e. children without developmental disorders, whose aim is to represent an object in a way that makes it recognisable, have long been of interest to researchers. However, there has been less research on expressive drawing, which aims to express emotion or mood. Even fewer have scientifically studied the drawings of children with disorders, and this study aimed to assess intergroup differences

between expressive and representational drawings of typically and atypically developing younger school-age children. The study involved 53 children, including 24 typically developing children (TD), 12 children diagnosed with autism spectrum disorder (ASD), and 17 children with hearing impairment (HI). Their average age was 8.5 years. The children drew two expressive drawings (happy and sad), and two representational drawings (a house and a person running). The drawings were evaluated by two experts, who decided on the estimates by consensus. For the expressive drawing tasks, the quality of the mood of the drawing was considered: how well the drawing reflects the mood it was to portray. The methodology proposed by Jolley et al. (2013) was followed, assessing the drawing in this respect on the five-point Likert scale, where one point is given when the drawing does not reflect the mood of the task at all, and five points are given when the drawing reflects the mood well. Higher scores were awarded to drawings where the mood was expressed in a more complex way: directly, through the theme of the drawing and through symbols, and where there were clear accents of the requested mood.

The representativeness of the image of the running man was analysed from two perspectives: 1) how representatively the man himself is depicted; and 2) how successfully the running of the man is depicted.

The quantitative representativeness of the human figure image was based on the categories that Koppitz (1968) considered to reflect the quality of a drawing. The sum of the scores for each category of figure assessment resulted in a total score for the representativeness of the human figure, which could vary from nought to six points. For the quantitative evaluation of the representation of the running process, the methodology proposed by Cox, Koyasu, Hiranuma and Perarae (2001) for the evaluation of the drawing of a running figure was used. A total score for the representation of the running process was calculated for each participant in the study, which could range from nought to four points. The total score for the representativeness of the running person was calculated as the sum of the score for the representativeness of the human figure and the score for the representation of the running process. It varies between nought and ten points.

For the quantitative assessment of the representativeness of the house drawing, the categories of Buck's (1948) H-T-P test were used for the assessment of the house. The house drawings were evaluated according to nine distinct categories: three-dimensionality, the presence of windows, doors, additional details in and around the house, the personification of the house, the proportionality of the size of the house in relation to the surrounding details, the use of more than two colours, and the representation of translucence. The maximum score for the representativeness of the drawing of the house is nine points.

The sum of the overall representativeness score of the runner and the house results in a total representativeness score with a maximum value of 19 points.

A qualitative and quantitative analysis of expressive drawings and a comparison of the drawings of typically developing children and children with disabilities showed that the most common categories of fun drawing in all three groups of children were 'Leisure and entertainment' and 'Nature' or 'Nature and man'. 'The Portrait' category was the most frequent theme in the ASD group. Children with HI had the widest range of topic categories. The theme categories for sad drawings differed between the three groups. In the happy drawings, social scenes were most frequently depicted by children in the ASD group, and least frequently by TD children. In contrast, the sad drawings were the least likely to depict social scenes for children in the ASD group. Children from the HI group were the most frequent depictees of such scenes in the sad drawings. Mood expression through symbols for a happy drawing is statistically significantly more frequent among children from the HI group than among children from the TD group. Mood expression through a theme as a sad drawing was statistically significantly more frequently used by TD children compared to children in the ASD and HI groups. Symbols as a means of expressing sadness were chosen statistically significantly more often by children in the HI group compared to children in the ASD group. TD children's mean scores for sad drawings were statistically significantly higher than those of the HI group children.

A quantitative analysis of the representative drawing tasks showed that the highest mean scores for human figure representation, representation of the running process, and total average scores for drawing a person running, were obtained in the TD group of children, while the lowest scores were obtained in the ASD group. The scores for the representative drawing of a person running were statistically significantly higher in the TD children's group when compared to the scores for the drawing of a person running in the ASD group. The total scores of the house drawings were statistically significantly higher in the TD group than in the ASD and HI groups. The mean representative drawing scores were statistically significantly higher in the typically developing group than in the impaired group.

In the ASD group, the expressivity scores of the sad drawings and the total expressive drawing scores were statistically significantly positively correlated with the total representational drawing scores.

**Liana Brazdeikienė** – docentė, daktarė (socialiniai mokslai – psichologija), Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Psichologijos katedra.

El. paštas: [brazdeikieneliana@gmail.com](mailto:brazdeikieneliana@gmail.com)